

H. VAN DER TUIN
Docteur ès lettres

DE ZONDERLINGE HISTORIE
VAN EEN
FRANSE KIJKKASTPLAAT OVER
HET BELEG VAN
BERGEN OP ZOOM IN 1747

BERGEN OP ZOOM

1979

(niet in de handel)

Aan de nagedachtenis van mijn vrouw
en trouwe medewerkster, Maria C. Allan

Naar aanleiding van de vertaling in het Frans van een door ons met medewerking van Dr. E. Härtel geschreven artikel ¹⁾ hadden wij dikwijls een onderhoud met Colonel Yves Jouin, tot 1 Januari 1978 hoofdredacteur van de door het Ministère de la Défense te Parijs (Boulevard Saint-Germain) uitgegeven **Revue Historique de l' Armée**, voor welk tijdschrift de vertaling was bestemd ²⁾.

H. van der Tuin

Eens mochten wij van Colonel Jouin uit zijn archief een gekleurde prent ontvangen, die het volgende onderschrift droeg:

AU POSTE DE SECOURS.
Vue optique de la prise de Berg-op-Zoom (1747).
(B.N.) ³⁾

Het was een repliek zonder opschrift van een oorspronkelijk grotere kijkkastplaat en had als "horstexte" (buitentekstplaat) gediend bij een artikel dat we in één der volgende bladzijden zullen behandelen.

¹ "[De verdediging van Bergen op Zoom door het Franse leger Mei 1940](#)", De [Waterschans \(Bergen op Zoom\)](#), 2e jaargang No. 3, uitgekomen in December 1970. (Zie ook [een boekje van J.A. Luijten](#) met dezelfde titel uit 2004) Aanvullend artikel in Waterschans 1972-4: [Van Willemstad tot Bergen op Zoom](#): Hoe op 13 mei 1940 een samenwerking tussen Nederlandse en Franse militairen in Bergen op Zoom werd verbroken.

² Deze verscheen [in No. 2-1973](#), met een Erratum in [No. 3-1974](#). De titel van het tijdschrift is sinds No. 1-1974: *Revue Historique des Armées*. Afgekort RHA. Colonel Jouin is 30 Juni 1978 gestorven.

³ "Post voor eerste (medische en geestelijke) hulp. Kijkkastplaat van de inneming van Bergen op Zoom (1747) (Bibliothèque Nationale)"

VUES D'OPTIQUE

Guckkasten.

Afb 1. Affiche en omslag catalogus van een in 1971 gehouden tentoonstelling in het Centre Culturel Allemand, Goethe-Institut, Paris

Maar nu eerst: wat is een "vue optique" of "vue d'optique"? Een "optique" of "boîte d'optique" is technologisch een kastje waar men door een of twee ronde, van vergrotende lenzen voorziene gaatjes, gekleurde prenten bekijkt, die plat op de bodem liggen en door een spiegel onder een hoek van 45° omhoog worden geprojecteerd. In het Nederlands kijkkast, ook wel rarekiek geheten. Een "vue d'optique" is dus een kijkkastplaat. Als de prent een opschrift heeft, staat dit in spiegelbeeld. Een goed voorbeeld van zulk een kijkkast geeft afb. 1 van

het affiche en de omslag catalogus van een in 1971 gehouden tentoonstelling in het Centre Culturel Allemand te Parijs ⁴). Meestal liet de vertoner (vooral op kermissen) onder begeleiding van een min of meer amusant "boniment" veldslagen, architectonische monumenten of stadsgezichten zien. De bloeitijd viel tussen 1750 en het einde van de 19e eeuw, toen de productie afnam door de concurrentie van de lithographieën.

⁴ Een exemplaar van beide documenten gaven wij aan het Toneelmuseum te Amsterdam, thans Nederlands Theater Instituut geheten. De catalogus bevat een technische beschrijving en een historisch overzicht van de kijkkast door de expert in deze zaken Dr. Günter Böhmer. In haar boeiende boek: *Komt dat zien! De Amsterdamse kermis in de negentiende eeuw* (B.M. Israël, Amsterdam, 1976) beschrijft Marja Keyser op p. 54 (afb. p. 55) de eenvoudigste vorm van de rarekiek, waarbij de plaat achterin werd geschoven.

Siege de Bergopzom par les Troupes de France Commandées par M^e Le Maréchal de Lowandal. 1797

Afb2. Prent uit het Cabinet des Estampes, [Bibliothèque national de France](https://www.bibliothèque-nationale.fr/)

Het [Gemeente Archief van Bergen op Zoom](#) ⁵⁾, alsmede het [Cabinet des Estampes](#) (Prentenkabinet) van de Bibliothèque Nationale te Parijs, bezitten eenzelfde gekleurde prent als die welke wij van Colonel Jouin ontvingen, maar met de volledige voorstelling en met het opschrift "Siège de Bergopzom" in spiegelbeeld ⁶⁾. Het onderschrift luidt: *Siège de Bergopzom par les Troupes de France commandées par Mr Le Maréchal de Lowandal* ⁷⁾.

Op het archief te Bergen op Zoom was men van mening dat het silhouet niet dat van de stad Bergen op Zoom weergaf. Wij lieten de zaak daarom rusten tot wij iets later - want ook na 1974 tot aan zijn verscheiden hielden wij contact met Colonel Jouin - enkele gegevens van de Hoofdredacteur ontvingen, die ons er toe dreven toch eens een verder onderzoek in te stellen naar de herkomst en het onderschrift van de betreffende prent.

Wij ontvingen de volgende nadere gegevens:

1. de door ons ontvangen prent had als buitentekstplaat gediend bij een in 1962 in de **Revue Historique de l' Armée** (No. 4 van dat jaar) verschenen artikel;
2. daarvoor was in No. 1-1961 van dezelfde **RHA** een bijdrage opgenomen van de Médecin Général Inspecteur Debénédetti (pp. 125-

⁵ Inmiddels (2021) beschikt het West Brabants Archief over [drie verschillende exemplaren](#) van deze afbeelding.

⁶ De Heer K. Goosen, collectionneur en eigenaar van een kunsthandel te Bergen op Zoom, heeft onlangs een dergelijke prent kunnen aankopen.

⁷ De naam moet zijn Löwendal. - De prent wordt niet vermeld in Frederik Muller, Nederlandse Historieplaten. Tweede Deel 1702-1795, Amsterdam, 1970, noch in het 4e deel Supplement.

Onze afbeelding 2 geeft de vue d'optique uit het Parijse Prentenkabinet weer. Er bestaan ook exemplaren met onderschrift in andere talen, o.a. in het [Spaans](#) (Gemeente Archief te Bergen op Zoom). Het is een "afwijkend" Spaans (géén Portugees!), wellicht omdat de drukker J. Chereau te Parijs woonde, rue Saint-Jacques No. 257. Dit huisnummer bleek bij onderzoek niet meer te bestaan.

141), onder de titel van "Médecine militaire et Défense Nationale". Het artikel is rijkelijk verlucht met o.a. een illustratie aangeduid als "Poste de secours, détail du siège de Berg-op-Zoom par Rigaud". In de tekst zelf wordt niet naar de illustratie verwezen. Het is een afbeelding van onze volledige gekleurde prent, doch nu voorzien van de naam van de vervaardiger: Rigaud.

Rigaud

Maar van welke Rigaud is hier sprake? E. Bénézit erkent in zijn befaamde *Dictionnaire* ⁸⁾ dat er een grote verwarring heerst bij de biografen over de tekenaars en graveurs die de naam Rigaud dragen. Maar Jacques Rigaud voldeed aan de door ons onderzoek gestelde eisen ("Jacques, nicht Jean oder Jean-Baptiste", lezen we in het niet minder bekende *Künstler Lexicon* van Thieme en Becker) ⁹⁾. Hij werd in 1681 te Marseille geboren en stierf in 1753 of 1754 in Parijs. Rigaud maakte een groot aantal stadsgezichten van Parijs en afbeeldingen van Franse kastelen, maar wat voor ons van meer belang is: in 1707 werkte hij op de bureaus van de heer Le Pelletier, "directeur général des fortifications de France". Ook vervaardigde hij een aantal platen voor het boek getiteld *La science des ingénieurs- la tactique des Anciens*, en het Museum van Toulon bezit van hem een tekening over de belegering van deze stad.

Toen we met deze wetenschap naar de documentaliste van de **RHA**, Monique Michaux, begaven, wier hulp ons was toegezegd ¹⁰⁾ nam de zaak weer een andere wending. Zij was nl. in het bezit van een foto, die het archief indertijd van de inmiddels overleden auteur van het

⁸ Dictionnaire critique et documentaire des Peintres, Sculpteurs et Graveurs de tous les temps et de tous les pays, Nouvelle édition, tome huitième, Paris, 1976.

⁹ U. Thieme und F. Becker, *Künstler Lexicon*, XXVIII, Leipzig, 1934.

¹⁰ Zij heeft de rang van bibliothécaire-en-chef.

artikel van 1961, Dr. Debénédeti, had ontvangen. Het was, volgens Monique Michaux, een foto van een schilderij van J. Rigaud. En welke voorstelling was er op te zien? Die van de door ons behandelde volledige kijkkastplaat. Er onder stond J. Rigaud sculps¹¹). Maar er was géén opschrift en het onderschrift had in het geheel geen betrekking op het beleg van Bergen op Zoom in 1747 ... Het luidde: „Comment l'on soutient et repousse les sorties”¹²), gevolgd door een uitleg op militair-strategisch gebied, te begrijpen van een tekenaar en graveur die op de bureaus van de "directeur général des fortifications de France" had gewerkt. Naar dit werkstuk van hem moet de gekleurde vue d'optique gemaakt zijn. Maar onder deze kijkkastplaat mocht natuurlijk de naam J. Rigaud niet voorkomen!

Hoe is nu Dr. Debénédeti er toe gekomen het schilderij (of gravure?) van Rigaud, waarvan hij dus een foto had, te voorzien van het onderschrift "Poste de secours, détail du siège de Berg-op-Zoom par Rigaud"?

Een aannemelijke verklaring is dat op de schepping van Rigaud rechts onder een post voor eerste hulp voorkomt en hij daar gebruik van heeft gemaakt om zijn artikel te illustreren. En misschien heeft hij de gekleurde kijkkastplaat in het Prentenkabinet van de Bibliothèque Nationale gezien en de ondertitel overgenomen.

Hoe de vue d'optique aan de legende "siège de Bergopzom" is gekomen, zal wel altijd een raadsel blijven.

¹¹ J. Rigaud sculpsit, "heeft het gegraveerd". De documentaliste dacht dat het origineel zich in Le Val-de-Grâce bevond, maar uit een onderzoek ter plaatse bleek dat dit niet zo was. (Le Val-de-Grâce, oorspronkelijk een abdij, werd in 1793 militair hospitaal. In 1916 werd er een Museum gesticht).

¹² "Hoe men uitvallen weerstaat en afslaat (terugdrijft)"

Toch een vervolg

En nu komt er nog een vervolg: in No. 4-1962 van de **RHA** verschijnt een artikel van de Chef de bataillon de Réserve, Ph. Hubert, over "L'Aumônerie des armées en France, culte catholique" ¹³). Ter illustratie gebruikt de schrijver de gekleurde vue d'optique (met gedeeltelijke voorstelling) omdat bij de poste de secours een aalmoezenier, hier dus een katholieke priester, te zien is die een stervende soldaat bedient.

De illustratie werd, zonder in de tekst genoemd te worden, als buitentekstplaat gepubliceerd. En deze is via Colonel Jouin in ons bezit gekomen. De kringloop in ons relaas is volbracht, we zijn weer tot ons beginpunt teruggekeerd.

Zo zien we dat een prent "beleg van Bergen op Zoom", die niet het beleg van deze stad voorstelt, op kermissen en in een eerbiedwaardig tijdschrift als de **Revue Historique de l' Armée** zijn entrée heeft gemaakt.

In ieder geval blijkt uit het voorgaande (evenals uit zoveel andere bronnen) dat Löwendals wapenfeit in Frankrijk nog steeds in de herinnering voortleeft.

Nog meer afbeeldingen

Zoekend naar de hier beschreven afbeelding werden [in de Franse archieven nog enkele afbeeldingen](#) aangetroffen die betrekking hebben op de Belegging van Bergen op Zoom in 1747. Deze zijn van de hand van Louis Nicolas Blarenberghe. In de bibliotheek van het West Brabants Archief bevindt zich (behalve de thans voorliggende) een publicatie van H van der Tuin getiteld "*De uitbeelding van het*

¹³ "Het aalmoezenierschap bij het Franse leger, katholieke cultus". Aangekondigd wordt dat artikelen over de protestantse en israëlitische cultus zullen volgen.

beleg van Bergen op Zoom in 1747 door Louis-Nicolas van Blarenberghe (1786)”¹⁴) waarin deze afbeeldingen worden beschreven.

Siège de Berg-Op-Zoom

Blarenberghe Louis Nicolas van (1716-1794)
Versailles, [châteaux de Versailles et de Trianon](#)

¹⁴ Zie boekbespreking in [Waterschans 1980-01](#)

